

I. KURYŁOWICZ:

(Krakkó)

Megjegyzések a szó jelentéséről

N 4179

I.§. Azokat a kísérleteket, amelyek mostanáig történtek a szemantikai rendszerek ⁽¹⁾ meghatározására - legalábbis némelyik jelentéstani kategóriával kapcsolatosan -, a további kutatások kiindulópontjának kell tekintenünk, s majd ezek a kutatások döntik el azt a kérdést is, hogy helyesek voltak-e a korábbi meghatározások. Az összes eddigi kísérletben - úgy látszik - az ellentét (opposition) fogalma az, ami közös. A kérdés ez: vajon az egymással opponáló jelentéseket elementáris egységeknek tekinthetjük-e; más szóval, joggal tesszük-e fel, s ha igen, milyen alapon, hogy a szónak vagy a nyelvtani kategóriának (például a többes számnak) van egy á l t a l á n o s j e l e n t é s e , s e z t ö b b k ü l ö n l e g e s j e l e n t é s t , azaz több olyan jelentést foglal magában, amely különféle szóhasználatokban szokott realizálódni. Sok mai nyelvtudós (kivált az ugynevezett strukturalista irányzatok képviselői közül) igenlően válaszol erre a kérdésre. Ha igazuk van, akkor felmerül a kérdés, hogy milyen módszerrel határozhatjuk meg az á l t a l á n o s j e l e n t é s t közvetlen adatok, vagyis a nyelvmemlékek, a nyelvjárási feljegyzések, a beszélt nyelvi tények kutatása stb. alapján.

R. JAKOBSON az "alapjelentés (Grundbedeutung) és a "különleges jelentések" (spezifische Bedeutungen) műszót használta, s ezek között még megkülönböztet egy "főjelentés"-t (Hauptbedeutung). ⁽²⁾ Nem nehéz belátnunk, hogy az alapjelentés itt megfelel az "általános jelentés" műszónak. A jelen cikk szerzője 1935 óta az "elsődleges" és a "másodlagos" (szemantikai) funkció műszókat használja. ⁽³⁾ Az "elsődleges funkció" azonos JAKOBSON "főjelentés"-ével, a "másodlagos funkciók" pedig azonosak a többi "különleges jelentés"-sel. ⁽⁴⁾ A köznyelvben használatos kifejezések - "eredeti (betű szerinti) jelentés és átvitt jelentés" (sens propre, sens figuré) - feltételezik, hogy egy-egy szónak a különféle használatai között valamiféle

rangsor van. Világos, hogy számunkra közvetlenül a "különleges" jelentések vannak adva, amelyek konkrét körülmények közt (mezőben) / v kontekszte ^(*) jelentkeznek.

2.§. Hogy a mező fontos, azt nemcsak a nyelvészek, hanem a gyakorlati szótárak szerzői is régóta elismerik. A közismert Tousseaint - Langenscheidt-féle szótárak egész sereg egyezményes jelet használnak annak a környezetnek, helyzetnek, szövegösszefüggésnek a meghatározására, amelyben a szó különleges használatban szokott előfordulni. Például a virág, a horgony, a fogaskerék, a keresztben fekvő kalapácsok, a hangjegy stb. képe ennek megfelelően a botanikát, a hajózást, a technikát, a bányászatot, a zenét stb. jelölte (az Usakov-féle szótárban: bot. / botanika 'növénytan' /, mor. / morszkoe delo 'tengerészet' /, teh. / technika 'technika' /, gorn. / gornoe 'bányászati' /, muz. / muzika 'zene' /). Azt a tényt, hogy a szó jelentését a saját független elemei és a mezőből (a "használati mező"-ből / pole upotreblenija /) felszívódó elemek alkotják, -K. BÜHLER ezzel a hasonlattal szemlélteti (Sprachtheorie, 1934, 180-1): a hangjegy önmagában csak az időtartamot fejezi ki, a hangmagasság viszont attól függ, hogy a hangjegy hol helyezkedik el az őt körülvevő hangjegyek között.

Mezőn - tágabb értelemben - mi itt nemcsak s z ö v e g - k ö r n y e z e t e t, hanem a külső helyzetnek azokat az elemeit is értjük, amelyek meghatározzák a jelentést. A mező ebben az értelemben néha döntő szerepet játszik (például a névmások és a névmási határozószók esetében). Afféle szavak, mint én, te stb. csak a külső helyzettel kapcsolatban kapják meg teljes jelentéstartalmukat; másrészt az ez, az és hasonló szavak jelenthetnek valamilyen tárgyat vagy vonatkozhatnak a szövegnek valamelyik szavára (főnévre). A helyzetnek, ill. a mezőnek azokat az elemeit, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy meghatározzuk a névmások jelentéstartalmát, m u t a t ó mezőnek nevezzük (= BÜHLER Zeigfeld-jével).

Mi itt most nem a névmások mutató funkcióival, hanem a többi szófajnak a szemantikai funkcióival törődünk, azokéval, amelyeknek önálló kommunikatív (jelképi) értéke van. A szemantikai és a szintaktikai mezőt szigorúan meg kell különböztetnünk egymástól. A szavak szintaktikai használata néha azzal jár, hogy megváltozik a jelentés kerete, a szó mintegy átcsap valamely más szófajba. A szlepue uvidjat, gluhie uszlusat 'a vakok látnak, a süketek hallanak' mondatban a mellékneveket önmagukban, az általuk meghatározott főnév nélkül használjuk, s bár alakilag továbbra is melléknevek maradnak, s z i n t a k t i k a i önállóságukból kifolyólag olyan j e l e n t é s t a n i tényezők hatása alá kerülnek, amelyek a főnevekre ('vak, süket

- (*) A kontekszt 'contextus' műszót a szerző - mint az alábbiakból világosan kiderül - a magyarban szokásosnál tágabb értelemben, összefoglaló névként, az orosz pole 'mező' és a német Feld 'ua.' megfelelőjeként használja. A contextus műszó egyébként a strukturalisták kedvelt műszava, de jelentése igen változatos, nem megállapodott. - A ford.

emberek') jellemző funkcióval ruházzák fel őket. Azok a főnevek, amelyeket kizárólag az ige meghatározó szintaktikai funkciójában használunk, határozószóvá válnak: vö. a verhóm 'lovon', krugóm 'körül' régi eszközhatározós esetalakokkal.

Mi a helyzet a szemantikai mezővel? Itt az a legfontosabb, hogy a szavak bizonyos használatait – nevezetesen a másodlagosakat – a szemantikai környezet segítségével határozhatjuk meg, ellentétben az elsődleges funkcióval, amely a mezővel nem határozható meg.

Bizonyos esetekben a mezőt alkotó elemeket egyáltalán nem nehéz meghatározni, különösen akkor nem, ha nem elszigetelt szavakról, hanem egész nyelvtani kategoriákról van szó. Ha például a nyelvnek csupán egyetlen igealakja van a perfektumra, ill. passé indéfinire és az aoristosra, ill. passé définire, akkor a passé indéfini funkciója az elsődleges. A passé défini a mező determinálja, mégpedig vagy valamilyen határozószóval, vagy egyéb igealakokkal, amelyekre a passé défini vonatkozik (főként elbeszélő szövegben). Legtöbbször a függő esetek mezője is könnyen megállapítható. Egy-egy függő eset használatát vagy az ige (podnjat ruku 'kezet emel', mahnut' rukoj 'legyint rá'), vagy az igének a jelentése határozza meg, szoros kapcsolatban a tőle függő főnévvel (például on ehal vszju nocs' 'egész éjszaka utazott': mozgást jelentő ige és időközti jelentő főnév).

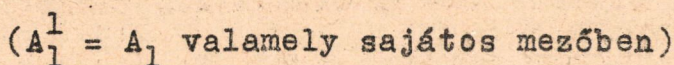
3.§. A lexikológiai egységek szemantikai mezőjének meghatározása viszont sokkal bonyolultabb dolog. A nyelvtudománynak, főként a jelentéstannak egyik legfontosabb jövődöntő feladata, hogy módszeresen megvizsgálja e problémát. ⁵ Mi itt ezt azért nem bolygatjuk, hogy áttérhessünk egy másik kérdésre: vajon a nyelvészt a szemantikai mező által létrehívott valamennyi jelentésárnyalat érdekli vagy ezek közül csak némelyik?

A nyelvtudománynak egyik legfontosabb alapelve ez: abból a tényből, hogy valamely szó két vagy több különböző fizikai vagy pszichikai valóságot tükröz, nem mindig vonható le az a következtetés, hogy a szó többértelmű (poliszémia). Senki sem vonja kétségbe, hogy nyelvészeti szempontból a eszt' 'eszik' szó jelentése a eszt' jaicsnieu 'tojásrántottát eszik' és a eszt' jabloki 'almákat eszik' kapcsolatban azonos, holott e két eszlekvés között elég nagy fiziológiai különbség van. ⁶ A müt' 'mos' és a 'sztirat' 'ua.' közötti különbség sem a németben, sem az angolban nincs meg; ezekben a nyelvekben a megfelelő szó (ném. waschen, ang. to wash) egy jelentésű. ⁷ A beszélő, miközben a mezőhöz igazodik, a szó általános jelentéséhez mechanikusan hozzáadja vagy abból levonja azokat a szemantikai elemeket, amelyek nem a szóban forgó jelentésnek, hanem a mezőnek az alkotórészei. Itt a mezőnek a jelentésre gyakorolt hatása csupán látszólagos.

Mikor beszélhetünk arról, hogy a mező valóban hat a jelentésre? Egy-egy szónak az értelme akkor változik meg jelentékenyen valamely mezőn belül, ha egybeesik egy másik, a nyelvben meglevő szónak (vagy fordulatnak) a jelentésével, vagy ha az adott szó és egy másik szó között az adott nyelv rendszeré-

2011/s/G.

expressivivansoeti nationsoogover, masi osetv a esepaga 101080

Példa: a morda 'pofa' szó. Ezt a szót elsődleges jelentésben állatokra vonatkoztatva, másodlagos jelentésében pedig – ez többé-kevésbé a mezőtől és a külső helyzettől is függ – emberre vonatkoztatva szoktuk használni. A másodlagos jelentés stilisztikailag erősen árnyalt variánsa (szinonimája) a lico 'arc' szónak. ⑧

A vos' 'tetü', szó másodlagos jelentése fordul elő például a rasztitel'naja vos', 'növénytetü', szakkifejezésben, amely viszont a tlja 'levéltetü', szónak a szinonimája. A rasztitel'naja vos' szakkifejezés és a tlja szó között csak a stilisztikai használatukban mutatkozik különbség (az egyiket főként a tudományos nyelvben, a másikat a beszélt nyelvben használják), kommunikatív (jelképi) értékük azonban azonos. Ez a példa csak abban különbözik az előbbitől, hogy itt egy egész szerkezet ^② (rasztitel'naja vos') kerül szinonimikus kapcsolatba egy másik szóval (tlja), de átvitt értelemben csak a vos' használatos; ugyanakkor a rasztitel'naja műszó, amely egyébként eleve benne foglaltatott a "tlja" fogalmában, megtartja eredeti jelentését.

2011/s/G.

A jelentéstan elmélete szempontjából azonban fontosabbak azok a rokonértelmű szavak, amelyeknek eredetileg nincsen expresszív jellegük vagy stilisztikai funkciójuk (mint a batjuská 'papa', esetében), de amelyeket a másodlagos szemantikai funkciójukkal tudunk megmagyarázni (mint a morda 'pofa' példájában).

A mező ténylegesen hat a jelentésre olyankor is, amikor a nyelvi mező az adott szóval olyan összeforrt szemantikai egységet alkot, amelynek jelentése nem azonos ezek jelentéseinek összegével; ilyen például a szobaku sz"eszt' 'mestere vminek' kifejezés [tkp. 'fölfalja a kutyát'], ahol az egész kifejezést a szemantikai mező határozza meg (V naukah, csto nazüvaetszja, szobaku sz"el 'valóban mestere a tudományoknak'; SZALTIKOV - SCSEDRIN). A frazeológiai fordulatra éppen a g l o b á l i s jelentés a leglényegesebb jegye; ez nem bontható fel a szerkezettagoknak megfelelő szemantikai elemekre.

A metafora esetében, amilyen például a vladüka morja 'a tenger ura' (= bálna), a vladüka 'uralkodó, főpap' szó jelentését meghatározó mezőhöz - egyéb elemeken kívül - hozzátartozik a more 'tenger' szó is, amelyet itt eredeti jelentésében használunk. De a szobaku sz"eszt' 'mestere vminek' fordulatban a két tag közül egyik sem tekinthető a másik szemantikai mezőjének [szobaka 'kutya'; sz"eszt' 'fölfal']; a mező úgy hat a frazeológiai fordulatra, mint szemantikai egységre.

4.§. Mindez emlékeztet a hangtan hasonló jelenségeire. Ugyanaz a beszédhang egyrészt betölthet két különböző fonológiai funkciót, másrészt kombinatórikus változata lehet valamely más jelnek. Bizonyos helyzetben (szóvégen) az orosz b, d, g, zöngések egybeesnek a p, t, k hanggal; ez utóbbiak tehát két funkciót töltenek be: a p, t, k elsődleges funkciót és a b, d, g másodlagos funkciót (például a bob 'bab', god 'év', vrag 'ellenség' szóban). Másrészt a p, t, k kombinatórikus változata a zöngéseknek (szóvégen). A kombinatórikus változatok fogalma itt egybeesik az önálló fonémák váltakozásával (b : p; d : t; g : k). De a "kombinatórikus változatok" szakkifejezés tágabb értelemben is használatos, például a német k hangnak a Kind 'gyerek', Kahn 'csónak', Kuh 'tehén' szavakban, vagy az orosz a-nak a brat 'fivér' és a brat' 'vesz' szavakban megfigyelhető más-más ejtésére. E variánsok javarészt nem válnak tudatossá a beszélőkben. A Kind szóban levő palatális (alveoláris) k azonos a k fonémával, csak hogy lágyabban ejtődik, s ezt - minthogy egyéb fonetikai helyzetben nem fordul elő - a beszélők úgy érzékelik, mint amely csak a helyzet (vagyis a rákövetkező magánhangzó) függeléke.

Az ilyen variánsok, amelyeknek a nyelv fonológiai rendszere szempontjából nincsen jelentősége (jóllehet kiindulópontjai lehetnek bizonyos fonológiai változásoknak), emlékeztetnek a mező látszólagos hatására (amilyen például a eszt' jaicsnicu 'tojásrántottát eszik' : eszt' jabloki 'almákat eszik'), amely a nyelv történetének egy bizonyos pillanatában valóságos hatásá válhat, s az egységes műszót differenciálhatja.

A mezőtől nem függő expresszív vagy stilisztikai változatokra (amilyen a batjuska 'papa') szintén találunk analóg példát a fonetikában, nevezetesen az ugynevezett fakultatív variánsokat. Például a cs hangot a konecsno 'persze' szóban és hasonló szavakban hol cs-nek, hol s-nek ejtjük. Némelyik tájszólásban a g exploziva helyett a megfelelő spiránst ejtik. Sok oroszul beszélő ember számára az exploziva és a spiráns: fakultatív variánsok, amelyek a beszélgetés külső körülményeitől (stilusától) függenek. Hasonló jelenségek megfigyelhetők az akanyie téren is.

Végül a frazeológiai fordulathoz – e globális jelentésű alakulathoz – is van megfelelője a hangtanban. A frazeológiai fordulat arra az esetre emlékeztet, amikor két fonéma egy új – amazokhoz képest új – fonémává vonódik össze. Például a szanszkritban az a + i új fonémává, e-vé válik; ez a szanszkrit nyelv fonológiai rendszerében meghatározott helyet foglal el.

5.§. Mi a helyzet a motivált szavakkal (származékokkal)? Itt a másodlagos szemantikai funkciók kérdése sokkal bonyolultabb, mert egyrészt a szemantikai mező a szónak mint egésznek az értelmére hat, másrészt meg a származék alapszava gyakran módosítja a toldalék jelentését. Az alapszó ekkor a toldalék szemantikai mezőjének tekintendő.

Példa az első esetre: v'jun (< vit'szja 'csavarodik') = 1) 'hosszu, fúrge hal' ['kövi csik']; 2) átvitt jelentés, a 'virgonc, szeleburdi ember' szinonimája. Ez az eset nem különbözik az előbb említett példáktól (morda 'pofa', tlja 'levéltetű').

Másrészt, ha megvizsgáljuk például a -scsik (-csik) végződésű származékszókat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy e képző fő (elsődleges) funkciója: s z e m é l y t jelentő d e n o m i n á l l i s nomenek képzése. De hát milyen objektív nyelvi tényekre alapozzuk e meggyőződésünket vagy nyelvérzékünknek ezt a megállapítását? A szóképzés törvényei szerint a -scsik (-csik) képzővel névszóból is, igékből is képezhetünk személyt jelentő neveket: szukonscsik 'posztószövőmunkás', ugol'scsik 'szénkereskedő, szenes'; pokupscsik 'vásárló', perepiscsik 'másoló'. Ez természetesen a származékszó jelentésárnyalatában eltérést idéz elő. Az első esetben az alapszóval jelölt tárgyhoz való v i s z o n y (szukno 'posztó', ugol 'szén'), a másodikban a t e v é k e n y s é g van kiemelve (pokupat 'vásárló', perepiscsat 'lemásol'). Fölmerül a kérdés, vajon nyelvészeti szempontból fontosak-e vagy sem ezek az árnyalatok. Ha szembe állítjuk egymással a szinonimákat (pokupscsik 'vásárló' ~ pokupatel 'vevő'; perepiscsik 'másoló' ~ pisczatel 'író', ahol a -tel kizárólag a tevékenységet jelöli), kiderül, hogy 1) a cselekvésnek az igei tövű szóban kifejeződő árnyalatát önálló, más képzőkben is előforduló árnyalatnak kell tartanunk, s hogy tehát 2) ez az árnyalat a -tel képzőhöz képest stilisztikailag kiemeltebb (beszélt nyelvi) -scsik képzőnek m á s o d l a g o s szemantikai funkciója.

A közös toldalékkal (általában képzővel) ellátott származéksorok ily módon több csoportra oszlanak, de a képző valamennyi csoporton belül megőrzi funkcióbeli egységét.

bi sajátos árnyalatai fejlődnek stb. Ismeretes, hogy ez a jelentésburjánzás olykor elég bonyodalmas.

7.§. Az elsődleges szemantikai funkcióval és a másodlagos szemantikai funkciókkal szorosan összefügg a tükörszó-elmélet is. A tükörszó, mint általában minden nyelvi ujitást, akkor magyarázhatjuk kielégítő módon, ha magyarázatunkat az idegen minta utánzását szemléltető aránypár formájába öltöztetjük. Minthogy a tükörszókat kétnyelvű emberek alkotják, az aránypárok szavai ebben az esetben két különböző nyelvhez tartoznak. Például a francia gratte-ciel 'felhőkarcoló', amely az angol sky-scraper tükörszava, ilyen aránypárt alkot: ang. sky-scraper I : ang. sky-scraper II = fr. gratte-ciel I : ?

A sky-scraper szó elsődleges jelentése a cselekvő (nomen agentis, -er morfémaival): 'az, aki (vagy ami) vmit karcol, kapar'. A 'sokemeletes épület' jelentés másodlagos (az angolban a szót ebben az értelemben is használják: 'magas, sovány ember'). A francia nyelv összetett nomen agentis-eket alkot, s ahhoz az összetétel-típushoz folyamodik, amelyben az első tag ige (gratte-ciel).

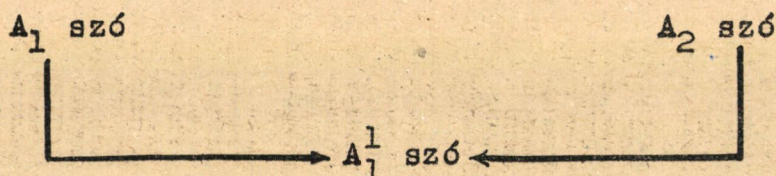
A gratte-ciel szót egyébként 'magas fa', 'villámhárító', 'repülőgép' stb. értelemben is használhatnók. Mindezen jelentésekre értve a 'felhőkarcoló' szó igen találó metafora volna, de a 'sokemeletes épület' különleges jelentés az angoltól van kölcsönözve.

Amikor saját nyelvünkre lefordítunk valamely idegen szót, akkor egy már meglevő vagy közvetlenül erre a célra alkotott anyanyelvi szóhoz, amelynek jelentése azonos az idegen szó elsődleges jelentésével, ez utóbbinak a másodlagos (átvitt, származtatott) jelentését kapcsoljuk hozzá. Pontosan ezt érti L.A.BULAHOVSKI az idegen szó "belső formájának átültetésén" ("Vvedenie v jazükoznanie" - Bevezetés a nyelvtudományba. - II, 1953, 125). (1)

Az anyanyelvi szókincs felfrissülésének két fő forrása van: egyrészt a jelentésváltozás, azaz már meglevő szavaknak új értelemben való használata, másrészt pedig új szavak képzése (a szóalkotás törvényei szerint). Ugyanez a két lehetőségünk van tükörszavak alkotására is. Ha nincs olyan anyanyelvi szavunk, amely hordozója lehetne a különleges idegen jelentéstartalomnak, akkor vagy keresünk és találunk erre alkalmas alakot a jelenlegi szókészletben, vagy alkotunk ilyent. A belső jelentésfejlődés és a jelentéskölcsönzés között csak az a különbség, hogy az utóbbi esetben mi választjuk ki az alakot (régit vagy újat), amelynek elsődleges jelentése azonos az idegen minta elsődleges jelentésével, s emennek a másodlagos jelentését kapcsoljuk hozzá.

8.§. A szó elsődleges és másodlagos szemantikai funkcióinak különbsége és e funkciók meghatározása kétségtelenül nagyon fontos a lexikológusok gyakorlati munkája szempontjából. De még fontosabb az a belső kapcsolat,

amely a szavak többértelműsége (poliszémia) és szinonimái között van. A poliszémia és a szinonimia, amely a lexikológus szemében két külön problémakör, egységes egészet alkot. Ha megvizsgáljuk ezt a sémát:

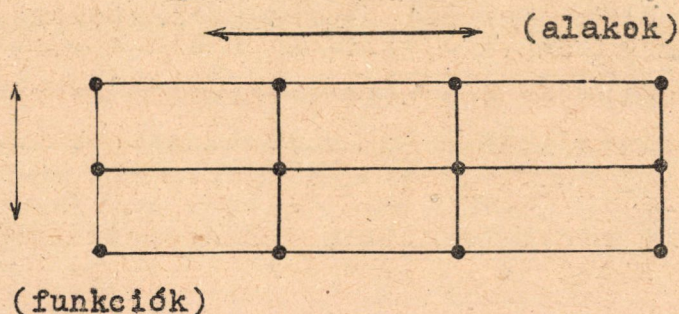
látjuk, hogy az A_1 -ből az A_1^1 -be való átmenet ugyanazon a szón megy végbe; ez az elsődleges jelentésből a másodlagosba való átmenet. Másfelől az A_2 és az A_1^1 két különböző lexikológiai egység, de ezek kommunikatív jelentéstartalma és az A_1^1 -ben levő stilisztikai árnyalata közös. Ha az A_1^1 az A_1 -nek másodlagos funkciója, akkor az $A_2 : A_1^1$ esetében elsődleges és másodlagos alakról (azonos jelentéstartalommal) vagy stilisztikai alakváltásokról beszélhetünk.

A nyelvtanban is megkülönböztetünk elsődleges és másodlagos alakokat az elsődleges és a másodlagos funkciók mellett. Az angol nyelvben a középfok jelentése vagy a more 'több' morféma-hoz kapcsolódik (+ aláp fok), például more convenient 'kényelmesebb', vagy az -er szuffixum-hoz, például clearer 'tisztább'. De ez a két eszköz nem egyenrangú: az -er szuffixum csak egytagu melléknemekhez vagy olyan melléknemekhez járul, amelyekben a hangsúly az utolsó szótagra esik. Azoknak a melléknemeknek a középfokát, amelyekben más helyen van a hangsúly – ezt a helyet nem tudjuk közelebbről meghatározni ¹² –, a more hozzáadásával fejezzük ki. Az elsődleges alak tehát a leíró (körülírási) középfok-képzés. ¹³

9.§. A mezőt néha nehéz meghatározni, de ilyenkor is akad még egy kritérium, amely szoros kapcsolatban van az előbbivel. Ez a kritérium: a legnagyobb különbség, ami abban áll, hogy a jelentések vagy az alakok akkor szerepelnek elsődleges funkcióban, amikor legnagyobb köztük a különbség, s ott van másodlagos funkciójuk, ahol a köztük levő különbség részben eltűnik. Az A_1 és az A_2 közti különbség (például számár : uprjamec 'csökönyös ember') a kommunikatív jelentéstartalmat érinti, az A_1^1 (A_2 helyett) esetében viszont már csak expresszív árnyalatról van szó. ¹⁴ Ugyanez történik az alak körül is. A convenient 'kényelmes' és a more convenient 'kényelmesebb' közti különbség: egy szónak és egy szószerkezetnek a különbsége, a clear 'tisztá' : clearer 'tisztább' viszont csak két egyszerű szónak a szembeállítása. Azt a kérdést, hogy az indoeurópai (és egyéb) nyelvekben melyik – az igei vagy 2011/s/G.

a névszói állitmányu - mondat az elsődleges alak, nem nehéz eldönteni, ha a legnagyobb különbség kritériumával operálunk. Az igei állitmányu mondat alakilag (morfológiailag) abban különbözik a szintaktikai szerkezettől, hogy személyragos ige van benne (manus manum lavat), a névszói állitmányu mondat azonban (omnia praeclara rara) csak abban, hogy különleges mondathanglejtése van. ⁽¹⁵⁾ Az elsődleges és jellemző mondatforma tehát az igei állitmányu mondat.

10.§. A nyelv szemantikai rendszerét némelyek háléhoz szokták hasonlítani; ez a valóságnak (mind a fizikainak, mind a pszichikainak) elemekre való felbontása következtében jön létre. A hálószemek alakra is, nagyságra is különböznek a különféle nyelvekben. Ez a hasonlat lehetővé teszi, hogy a kérdést a célnak legmegfelelőbbben magyarázzuk meg. A háló szálakból és csomópontból áll:

A csomópontokban az elsődleges szemantikai funkciók találkoznak az elsődleges alakokkal. A függőleges vonalak pedig: a másodlagos funkciók; ezeknek nincsen speciális alakjuk (= nem metszik őket vízszintesek). És fordítva, a vízszintes vonalszakaszok, amelyeket nem kereszteznek függőleges vonalak, a másodlagos alakoknak felelnek meg.

Természetes, hogy a csomópontok alkotják az egész rendszernek - mondhatni - a csontvázát vagy gerincét. A másodlagos funkciók az elsődleges funkciókra támaszkodnak, a másodlagos alakok az elsődlegeseken alapulnak. Az alap és a származék közti viszonyoknak az egyik csomóponttól egy másik csomópontba való átmenet (alak- és funkcióváltozás) felel meg.

11.§. A felületes szemlélő azt hihetné, hogy a lexikológiai vizsgálódás kevésbé pontos módszerrel dolgozik, mint a nyelvtani elemzés. Valójában a kutatás általános sémája mindkét esetben ugyanaz: meg kell határozni valamely alak elsődleges (azaz fő) és másodlagos funkcióit, s egy-egy funkciónak elsődleges (fő) és másodlagos alakjait. A poliszémia és a szinonímia, a mézőnek a jelentésre való hatása és az egymással elválaszthatatlanul összefüggő alakok váltakozása egységbe olvasztják mind a nyelvtani, mind a szókinestani kutatást, s ez utóbbit szigorúan tudományos jelleggel ruházzák fel.

J e g y z e t e k :

1. S z e m a n t i k a i a k a t , ellentétben a s z i n -
t á k t i k a i a k k a l . A l e x i k á l i s műszó
viszont a nyelv elszigetelt tényeire vonatkozik, ellentét-
ben az olyan tényekkel, amelyek a g r a m m a t i k a i
jelenségek törvényszerűségeinek engedelmeskednek. Vö.:
l e x i k á l i z á l ó d á s é s g r a m m a t i k a -
l i z á l ó d á s . Ez a két ellentét keresztezi egymást.
2. Lásd: R. JAKOBSON, Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre,
"Travaux du Cercle linguistique de Prague), 1936/6, 244,
252-3.
3. Lásd: "Études indo-européennes", I, Kraków 1935, 197; "Le
problème du classement des cas", "Biuletyn Polskiego to-
warzystwa językoznawczego", zesz. IX, Kraków 1949, 26, a-
hol szemantikai és szintaktikai funkciókat különböztet-
meg (ezek közül itt csak az előbbieket vizsgáljuk); "L' ac-
centuation des langues indo-européennes", Kraków 1952,
46-9, 499-500.
4. Az általános jelentést (Grundbedeutung) itt elhanyagoltuk.
5. Például a kamennoe szerdce 'kőszív' kifejezésben a mellék-
nevet használhatjuk eredeti jelentésében is meg átvitt je-
lentésben is. Az első esetben kőbe faragott szívről van
szó. A második esetben a melléknév átvitt értelemben való
használata a főnévnek ugyanilyen használatától függ ('ér-
zékenység, jellem' stb. jelentésben). A szerdce 'szív' szó
átvitt jelentését a további szemantikai mező határozza meg
(ahol például valamely személynek a lelki vonásairól van
szó).
6. Vö.: L. ZAWADOWSKI, Rzeczywisty i pozorny wpływ kontekstu
na znaczenie, "Sprawozdania Wrocławskiego towarzystwa nau-
kowego", R.4, 1949 - Dodatek 2, Wrocław 1952.
7. Annak ellenére, hogy az on moet ruki 'kezet mos' és az on
sztiraet bel'e 'fehéreneműt mos' kifejezésben ugyanazt az
igét használják (például ang. he washes his hands, he washes
his linen).

8. Vö. a mörda 'pofa' szó jelentésének meghatározásával az Usakov-szótárban: "1) Az állatfej elülső része, amely megfelel az emberi arcnak; 2) (vulg.) ...Rut, visszataszító arc; ilyen arcu ember (vulg. megvető)".
9. Nem "szintaktikai szerkezet", hanem "idiomatikus szókapcsolat" vagy "fordulat" jelentésben.
10. Ha az I-nek és a II-nek nincsenek közös szemantikai elemei, akkor két külön szóval (homonimával) van dolgunk.
11. A "belső forma" tehát azonos a szó "főjelentésé"-vel vagy "elsődleges szemantikai funkciójá"-val.
12. Nem határozhatjuk meg másként, csak ezzel a műszóval:
n e m s z ó v é g i hangsúly.
13. Helytelen volna persze, ha más-más alakoknak tekintenők azokat, amelyeknek különbsége tisztán fonológiai természetű. A német Geister 'szellemek' (-er végződés) és Wälder 'erdők' (-er + ugynevezett Umlaut) többesszámu alakok morfológiai szerkezete azonos, mert a Geister szóban a többeli magánhangzó megváltozása csupán a nyelv hangrendszeréből kifolyólag marad el.
14. Ebből az következik, hogy bár a szemantikai mező elmélete még nincs kidolgozva, a mezőhatás k ö v e t k é z m é n y e i világosak: ezeket a "szinkretizmus" műszóval határozhatjuk meg legjobban (abban az értelemben, hogy két szó jelentése részben fedi egymást vagy közeledik egymáshoz).
15. A tiha ukrainszkaja nocs' az ukrainai éj csendes' mondat persze nem tekinthető nominális mondatnak a fenti értelemben, mert összehasonlítva a tihaja ukrainszkaja nocs' 'a csendes ukrainai éj' szerkezettel, morfológiailag (a melléknév "rövid" alakjával) van jellemezve.